

Шліхар Т. О.,

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, м. Київ

СПРОБА ЗІСТАВНОГО АНАЛІЗУ ОБРАЗУ СИЛЬНОЇ ЖІНКИ В П'ЄСАХ "ВАССА ЖЕЛЕЗНОВА" М. ГОРЬКОГО ТА "ЛИСИЧКИ" Л. ГЕЛМАН

Стаття є порівняльним аналізом двох сильних жіночих образів – Васси Железної (Максим Горький "Васса Железна") та Регіни Гідденс (Ліліан Гелман "Лисички"), які виникли в світовій драматургії за різних соціальних, економічних та політичних умов, але мають низку спільних рис.

Ключові слова: гендер, драматургія, архетиповий образ, "нова жінка", драматичний конфлікт.

Статья является сравнительным анализом двух сильных женских образов – Вассы Железновой (Максим Горький "Васса Железна") и Регины Гидденс (Лилиан Хелман "Лисички"), которые возникли в мировой драматургии в различных социальных, экономических и политических условиях, но несмотря на это, имеют ряд сходств.

Ключевые слова: гендер, драматургия, архетипичный образ, "новая женщина", драматический конфликт.

The article is a comparative study of two strong women characters – Vassa Zheleznova (Maksim Horky's "Vassa Zheleznova") and Regina Giddens (Lillian Hellman's "Little Foxes") that have appeared in different social, economic and political circumstances but still have a number of similarities.

Key words: gender studies, archetype character, the "new woman", drama conflict.

На зламі ХХ століття роль жінки у суспільстві значно розширюється. Жінка як особистість переходить у нову якість. Для неї вже замало бути лише матір'ю і дружиною, слухняно підкорюючись чоловікові, який має повне право приймати за неї рішення та вершити її долю, – жінка починає активно проявляти своє власне "я". І хоча пройде ще багато років на затвердження цієї нової позиції у суспільстві, процес було безповоротно розпочато і чоловіки вже не в змозі були його стримати. Взагалі, вторинність жінки щодо чоловіка – феномен дивний і завжди викликав низку питань та збуджував бурні дискусії [6]. Тим не менш, внаслідок природного розвитку суспільства, жінки нарешті відстоюють свої позиції в ньому, вказуючи на рівні права, а в окремих випадках і на переваги порівняно з чоловіками. Сукупність угод, стратегій і практик поведінки, які пропонуються чоловікові та жінці від імені суспільства, отримало назву "гендер". Жіночі студії в суспільних та гуманітарних науках з 1970-х років, що інтенсивно розвивались у Європі та Північній Америці, здобули належне визнання у академічному середовищі [4, с. 4-17].

Ця боротьба миттєво відобразилась в літературі, а особливо в драматургії, як мистецтві, покликаному впливати на думку людей безпосередньо. На початку ХХ століття усе частіше драматурги, незалежно один від одного, стали звертатися до теми сильної жінки: Г. Ібсен, О. Островський, А. Стріндберг, в Україні: М. Вовчок, О. Забужко, О. Кобилянська, О. Пчілка, Л. Українка І. Франко. Поняття "нова жінка" як вербальне вираження оновленої онтологічної сутності жіночого буття оформилося в культурній свідомості європейського соціуму в другій половині ХІХ ст. [1, с. 479].

Зараз на зламі нового століття, тема позиції жінки у суспільстві все ще залишається актуальною – і хоча позиція жінки в більшості країн світу значно укріпилася, роль сильної особистості та дискусії щодо статі не стихають. Особливої значущості гендерні дослідження набувають з огляду на становлення в сучасній Україні громадянського суспільства та актуалізації проблеми досягнення рівності жінок та чоловіків в усіх сферах суспільного життя.

Метою статті є порівняти образи сильної жінки в драматургії, зокрема в зазначених п'єсах, та визначити тип власної жінки, що стрімко почав набувати особливого поширення в літературі на початку ХХ століття. Спроба такого зіставного аналізу п'єси М. Горького та Л. Гелман була здійснена вперше, а тому складає новизну дослідження.

Спроби залучити до наукового осмислення жіночі образи в літературі були зроблені І. Франком, П. Грабовським, Н. Кобринською та іншими дослідниками. Питання жіночої творчості, індивідуальності, жінки як проблеми культури цікавили на межі ХІХ і ХХ століття російських дослідників М. Рубінштейна, М. Протопопова, О.Щепкіну, А. Щапова, І. Харламова та ін. Жіночі образи в драматургії розглядала М.Є. Галлямова, яка присвятила особливу увагу драматургії Дж. Драйдена, Дж. Гея та Дж. Лілло. В українському літературознавстві О. Волосюк здійснила порівняльний аналіз аспектів концептуалізації образу нової жінки в драматургії Лесі Українки та Бернарда Шоу [1], М. Ковалик розглядала типологію жіночих характерів у прозі та драматургії В. Винниченка.

Теоретичною основою статті стали роботи по теорії та історії драми В.М. Волькенштейна, Б.О. Костелянца, І.С. Пала, В.О. Сахновського-Панкеева, а також дослідження художньої системи М. Горького, зроблені Б.О. Бяліком, А.А. Волковим, В.О. Десницьким, М.А. Кабак [3], Б.В. Михайловським, В.В. Новиковим, Л.О. Спиридоною, Ю.В. Азовським.

Максим Горький та Ліліан Гелман звернулися до теми сильної жінки майже одночасно. Перший варіант п'єси "Васса Железна" Горький написав ще в 1910 році, однак згодом в 1935 році переписав її, створивши нові образи, та загостривши конфлікт. П'єса Лілан Гелман "Лисички" з'явилася декількома роками пізніше – в 1939 р. Час дії цих п'єс майже той самий – 1900-ті роки. На початок ХХ століття вже склалися тенденції до професійного розвитку жінок та їх урівняння в правах з чоловіками. Хоча збіжить ще немало часу до по-

вноцінного отримання жінками права голосу в США і Канаді. А поки що це був час, коли жінки, хоча і могли отримати освіту, опанувавши одну з не багатьох “жіночих” професій на кшталт вчительки або кравчині, однак одруження все ще вважалося основною метою кожної дівчини. При цьому одруження часто ставало вигідною угодою, а в окремих випадках це була чи не найголовніша мета союзу, та злиттям капіталів, що породжувало нові проблеми, як наприклад, у випадку з Берді Габард в “Лисичках”, чие життя внаслідок шлюбу, було повністю зруйноване, а особистість розчавлена.

Дія п'єси “Васса Железнова” розгортається на початку ХХ століття в передреволюційній Росії навколо родини Железнових-Храпових, власників пароплавної компанії, якою керує Васса Борисівна Железнова. Її шлюб із Сергієм Железновим був суто торгово-економічною угодою. А оскільки чоловік усе частіше почав заглядати в чарку і зраджувати її з дівчатами сумнівної репутації, керування пароплаванням бере на себе Васса – жінка небуденної сили характеру, рішучості і керівних здібностей. Вона сама, мов із заліза, і заради комерційних цілей і статку родини готова на все – навіть на вбивство чоловіка. У цьому плані Регіна з “Лисичок” Ліліан Гелман ні чим не поступається Вассі, оскільки, хоча і не отруїла, як Васса, свого чоловіка, але цілком свідомо сприяла його смерті. Обидві жінки підступні, фатальні, хоча образ Васси значно багатогранніший, і вона здатна викликати симпатію і співчуття – на відміну від Регіни. Своїми діями вони впливають не лише на свою долю, а й на долі людей, що їх оточують.

Регіна і Васса – жінки одного штибу: жадібні до грошей і влади, задля досягнення яких їм ніщо не може зупинити. Якщо така жінка щось надумала, вона досягне своєї мети будь-якими хитрощами, маніпуляціями, злочинами, навіть по відношенню до близьких їй людей. Це був новий тип жінки, яка більше не бажала користися чоловічому пануванню, і брала кермо влади в свої руки. На початку ХХ століття поява такої жінки носила досить спорадичний характер, що підтверджується присутністю інших типів жінок, як у “Вассі”, так і в “Лисичках”. Регіна і Васса – це духовні монстри, яких породило чоловіче суспільство, і саме за це поплатилося.

Не випадковим є і вибір імен драматургами для своїх головних героїнь. Васса походить від грецького “базилевс”, що в перекладі означає “царствений”. Жінки, які носять таке ім'я, мають чітко виражені ділові риси характеру, вони схильні до управління іншими, часто стають прискіпливими керівницями, однак, підкорюватися не люблять. Для них характерна самостійність, зібраність та наполегливість у кар'єрному просуванні. З іншого боку, Регіна – походить від латинського “цариця”. Це енергійна, цілеспрямована, рішуча жінка, яка знає, чого хоче досягти. Їй притаманні чоловічі риси характеру та мужність. Кожен із драматургів бачив у своїй героїні царицю. Однак, такий збіг викликає неабияке зацікавлення. Достеменно невідомо, чи була знайома Ліліан Гелман з п'єсою Максима Горького, коли писала свою, однак, така ймовірність є досить вірогідною, оскільки Гелман була затятою соціалісткою та прихильницею Радянської революції.

Максим Горький прагнув показати сильну особистість у парадоксально-жіночій іпостасі на зламі соціальних епох. Васса Борисівна Железнова ніби сама викувана із заліза. Рішуча, лаконічна в своїх висловлюваннях, більшість з яких – це імперативні вказівки і накази. Васса керує, як у бізнесі, так і в родині. Мало що здатне заторкнуту або розчулити її. Вже з перших сторінок відчувається залізний холод її слів: що не репліка, то наказ. Вона говорить про суті, і не дозволяє іншим забирати в неї час на теревені. У неї висока самооцінка, і тому радше ніж кланятися прокурору задля владнання справи їй легше отруїти свого чоловіка.

Вона спокійно сприймає новину про хворобу і неминучу близьку смерть свого сина, з легкістю забирає свого онука від батьків і переховує, а найголовніше – вбиває свого чоловіка заради бізнесу та честі родини. Справа в тому, що її чоловіка, Сергія Петровича, звинувачують у розбещенні неповнолітніх – він давно вже зійшов на моральне дно: часто пиячив, грав у карти, приводив додому жінок, і це відбувалося на очах у його доньок – Наталії і Людмили, яка через це стала несповна розуму. Прослідковується наскрізна корумпованість суспільства – усе можна купити за гроші, що дає відчуття розпаду, гнилої суспільства загалом, та саморуйнування, приреченості даної родини в цілому.

Характер Васси загартовувався протягом всього життя – не в останню чергу, завдяки ставленню до неї чоловіка. Вона з точністю пам'ятає святковий день – дівоче свято Троїці, коли випадково пролила вершки на чобіт свого чоловіка, а той привселюдно примусив її злизати їх. Вона злизала. Але це приниження і кривду не забула довіку. Не пробачила вона Сергію Петровичу і те, як він її бив. Народила вона дев'ятеро дітей, а через те, що чоловік пиячив та бив її безбожно, вижили лише трое, та й ті не без вад: хворобливий Федір, напівбожевільна Людмила, та морально спустошена, цинічна Наталія, яка згодом знаходить втіху у вині. Увесь тягар господарства Васса Борисівна вже багато років тягне на собі, усі сили витрачає на зовсім нежіночі справи. Тому, зважаючи на обставини життя Васси, важко судити цю жінку надто суворо. Так, вона безжалісна у досягненні своєї мети – збереження добробуту та честі родини, та процвітання сімейної справи, проте їй не чужі і людські переживання.

Цього, однак, не можна сказати про Регіну з “Лисичок” Л. Гелман. Жадібність родини Габардів, в якій родичі забувають про будь-які людські якості, а заради грошей та власної вигоди здатні на все: на зраду, крадіжку, та, найстрашніше, – на вбивство, у кінцевому рахунку призводить до міжособної боротьби та розпаду. На противагу Вассі, Регіна на має права на керування усіма грошима і господарством родини – ці обов'язки належать двом її братам Оскару і Бену та її чоловіку Горасу, який вже декілька місяців поспіль знаходиться у лікарні в Балтіморі далеко від дому. П'єса починається з того, як до дому родини Габардів приїжджає успішний бізнесмен з Чикаго містер Маршал. Регіна, Оскар і Бен намагаються усіляко йому прислужитися, аби укласти вигідну для них угоду. Однак, без грошей Гораса угоду укласти неможливо, і тут Регіна вирішує відправити свою неповнолітню доньку Александрю саму до Балтімора, щоб та привезла до дому Гораса. Те, що подібна мандрівка може бути досить небезпечною як для Олександрі, так і для Гораса, вона навіть і не думає – її цікавить лише результат і власне збагачення. Вона з легкістю маніпулює людьми, з легкістю примушує інших діяти так, як вигідно саме їй, та знає, чого хоче:

REGINA. *Birdie and I have just been planning what we want. I know what I want. What will you want, Ben?* [5, с. 162]

Регіна знає, чого хоче – так само, як і Васса:

ВАССА. *Пустяки говоришь. Всё это лишнее – твои слова. Я сделаю, как решила.* [2, с. 426]

Якщо жінка щось вирішила, то її вже ніщо не здатне відмовити від своїх планів. Регіна веде боротьбу у чоловічому світі, в якому для неї місця не передбачено. Утім, завдяки хитрощам, підступності, жадібності і накопиченій люті за все те, що вона хотіла і не мала у своєму житті, вона обводить навколо пальця своїх братів та примушує їх підписати угоду на свою користь. І Регіна, і Васса говорять, мов відсікають сталевим ножом, не залишаючи жодних варіантів для співрозмовника. Порівняймо:

REGINA. *You are going alone, Alexandra.* [5, с. 171]

ВАССА. *Чтобы не говорит лишних слов, – ты молчи и слушай. Колю я тебе не дам.* [2, с. 426]

Обидві жінки говорять спокійно, впевнено, не підвищуючи тону. І хоча Александра намагається якось домовитися з матір'ю стосовно поїздки, а Рашель – з Вассою щодо онука Колі, у них нічого не виходить. І Регіна, і Васса непереборні у своєму рішенні, яке обговоренню не підлягає.

Вчинки Васси повсякчас вказують на негуманність її поведінки, однак Людмила постійно захищає матір, їй не вистачає її уваги, їй хочеться з нею поговорити, проводити з нею час. З неймовірним захопленням вона розповідає, як вони з матір'ю працюють зранку в саду, а потім називає Вассу "людяною жінкою".

ЛЮДМИЛА. *Ты – не дура, не умная, а просто человеческая женщина.* [2, с. 442]

І хоча Люда несповна розуму, і ніби живе десь у своєму світі, вона вбачає у Вассі лише людину, друга – навіть називає її не матір'ю, а по імені. Для зухвалої Наталі Васса жорстока і нелюдяна, вона її не розуміє і не хоче розуміти, оскільки сама дуже на неї схожа у плані уїдливістю характеру, однак, внутрішня лють і слабкість до алкоголю її ламають – вона ніколи не стане іншою Вассою. І Васса, і Регіна – матері, однак, ставлення до дітей різне. Васса любить своїх дітей – хвилюється за слабкого на здоров'я Федора, жаліє Людмилу, відчуває провину за те, що не доглядела Наталю.

Якщо про Вассу ще можна сказати, що вона людяна, адже дбає не лише про себе, а й про добробут родини, своїх доньок і онука, то Регіна – особистість абсолютно егоцентрична. Окрім неї самої в світі більше нікого не існує. Вона може собі дозволити спокійно снідати і зовсім не хвилюватися про доньку, коли від тої немає жодної звістки вже декілька днів. Це жінка із залізними нервами та кам'яним серцем, для якої головна мета у житті – це нажива, і жодні родинні зв'язки не можуть їй завадити у досягненні цілей. Перед смертю Горас запитує в неї, чому вона з ним одружилася. Він її кохав, а вона що? А вона відповіла, що почувала самотність і тугу.

HORACE. *You were lonely?*

REGINA. *Not the way people usually mean. Lonely for all the things I wasn't going to get. Everybody in this house was so busy and there was so little place for what I wanted. I wanted the world. Then, and then – (Smiles) Papa died and left the money to Ben and Oscar.* [5, с. 211]

Так, ця жінка хоче володіти усім світом – її не задовольнить лише маленька його частка, і заради цієї ідеї вона ладна на все. Регіна одружилася з Горасом лише в надії розбагатіти. Вона не може пережити розподіл влади і грошей в чоловічому світі – її матеріальні бажання змушують її заявити про себе, виявити протест такому устрою світу. Вона усвідомлює, що як жінка вона нічим не гірша за чоловіків, а в деяких питаннях навіть переважає їх як за розумом, так і за силою характеру. Горас їй вважався занадто слабким, ні на що не здатним, тому навіть у ліжку він її не приваблював. Це жінка-хижак, яка однак хоче відчувати поряд із собою сильну особистість, якою Горас, на жаль, не був. Їй зовсім не шкода, що її чоловік вмирає, вона навмисно дратує його, щоб довести до серцевого нападу. Коли Горас повідомив її, що хоче залишити їй у спадок лише облигації, які вкрав Лео, тобто їх вже, власне, не існувало, це її обурило, і тоді вона зважується на найстрашніше: вона вирішує вбити свого залежного від ліків чоловіка. Для цього їй не довелося застосовувати ані зброю, ані силу – достатньо було просто не дозволити йому прийняти ліки. Окрім іншого, Регіна – чудова актриса: вона навіть оком не повела, коли Горас на її очах гине. З іншого боку, навіть недолугий Лео та підступний Бен щиро занепокоєні життям Гораса, натомість, Регіна спокійно обговорює ділові питання і справи спадку. Відчувши владу, вона починає зовсім по-іншому розмовляти і з братами, і з племінником. Дочекавшись смерті Гораса, Регіна тепер має усі карти в руках – вона нарешті відчувається вільно і може вимагати, що їй тільки заманеться. Нарешті здійснюється її мрія. Її жадібність приголомшує Оскара і Бена, але вона їх не боїться і погрожує засадити усіх троїх до в'язниці.

У Васси мотиви до вбивства чоловіка дещо інші. Для неї головне не отримання багатства, а збереження його у своїх руках. Та найголовніше – не для власної вигоди, а задля родини, задля нащадків, спадкоємців. Цим підтверджується більша людяність Васси як особистості (наскільки можна назвати людяною жінку, яка вбиває свого чоловіка). Як і Регіна, Васса діє з приголомшливою точністю та незламністю волі – жодним рухом, жодним словом вона не видає свого злочину. На відміну від Регіни, Васса кохала свого чоловіка колись, але їй було шістнадцять і вона навіть не розуміла, що таке кохання. А згодом чоловік почав пити, водити додому повій, вести розгульне життя. Вассі це не подобалося, але заради репутації, заради бізнесу, заради дітей вона не могла з ним розлучитися, бо на той час розлучення кидало тінь на жінку, а не на чоловіка. Так і терпіла усе життя. А ще пам'ятала до останньої подробиці, як він примусив її злизати із чобота вершки на людях. Такі жінки образи не забувають. Васса, як і Регіна, уникає прямої відповіді, коли донька запитує її, чи кохала вона свого чоловіка:

ЛЮДМИЛА. *И ты, мама, не любишь?*

ВАССА. *Ну полно, полно!* [2, с. 414]

Порівняймо:

ALEXANDRA. (suddenly starts to lough very loudly) And you, Mama, did you love him, too?

REGINA. I know what you feel, Alexandra, but please try to control yourself. [5, с. 220].

Обидві жінки прожили своє життя з некоханою людиною – у подружньому житті вони не були щасливими, та й шлюб для них – не найголовніше. Тому доньок своїх вони не поспішають віддавати заміж. Регіні не сподобалася ідея про шлюб Александри з Лео, однак вона не протистояла наміру своїх братів одружити їх. А от Васса, розповівши донькам про своє нещасливе шлюбне життя, радить донькам заміж не поспішати. Вона висміює кавалера Наталії і відразу уїдливо повідомляє їй, що приданого за донькою не дасть і що доведеться їм жити на кадетську платню, забути про комфортне життя та смачні наїдки. Таким чином, вона намагається відбити у Наталії охоту до одруження з Євгенієм зокрема, та до шлюбу загалом. А Людмила згодом заявляє, що взагалі не хоче одружуватися, а буде ліпше подорожувати по світу. Максим Горький вказує на зародження нового уявлення про суспільний устрій, про те, що часи, коли жінка мала єдину мету в житті – вийти заміж і народити дітей, відходять у минуле, натомість приходиться нове покоління жінок, які не бажають усебічної опіки чоловіків.

Таким чином, порівняльний аналіз цих двох образів показує, наскільки впливовою стає жінка, але також стає зрозуміло, що, здобувши владу, жінка не завжди стає щасливою. Васса і Регіна дуже схожі, однак відрізняє їх ставлення до оточуючих і до родини в першу чергу. Васса у цьому рахунку виграє, завдяки своїй людяності і жіночності, не зважаючи на суворість та рішучість у справах. Обидва драматурги заклали підвалини для подальшої художньої інтерпретації образу сильної (маскулінної) жінки в літературі. У драматургії цей образ набув опуклості, багатомірності, став ніби зображенням “крупним планом”. Звичайно, що поява таких образів є відображенням глибинних соціальних процесів, що відбувалися у суспільстві на початку ХХ століття. При цьому варто зазначити, що такий архетип жінки з’являється в абсолютно різних географічних та соціополітичних умовах. Тепер світ належав жінкам на кшталт Васси Железної, Регіни Гідденс та Скарлет О’Хара (з роману М. Мітчел “Віднесені вітром”) – жінок властолюбних і впевнених в собі, жінок, які вміють маніпулювати іншими задля своєї користі, та знають, чого хочуть від життя. Для них не існує перепон – вони ладні на все, задля досягнення своєї мети.

Література:

1. Волосюк О. Специфіка концептуалізації образу “нової жінки” у драматургії Лесі Українки і Бернарда Шоу // *Леся Українка і сучасність: Зб. наук. пр.* – Луцьк: РВВ “Вежа” Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки, 2007. – Т. 4, кн. 1. – С. 478-490.
2. Горький М. Васса Железнова: Роман, Пьесы, Повесть. М. : Эксмо, 2006. – С. 403-450.
3. Кабак М. А. Тема семьи в творчестве М. Горького: На материале драматургии 1908-1916 гг.: дис. к. филол. н.: 10.01.01. – Москва, 2005. – 173 с.
4. Ярская-Смирнова Е. Возникновение и развитие гендерных исследований в США и Западной Европе // *Введение в гендерные исследования. Ч. I: Учебное пособие / Под ред. И.А. Жеребкиной* – Харьков : ХЦГИ, 2001. – 708 с.
5. Hellman, Lillian. *Six Plays*. Vintage Books, A Division of Random House, NY, 1979. – p. 147-227.
6. Nicholson, Linda. *Interpreting “Gender” // The Play of Reason: From the modern to the postmodern*. Ithaca, N.Y. : Cornell University Press. 1999. – 53 p.